
Резерв сумнівних боргів як інструмент управління дебіторською заборгованістю в умовах воєнного стану

Оксана Василівна Борович

кафедра бізнесу та управління, ЗВО «Університет Короля Данила», м. Івано-Франківськ, Україна

ORCID: 0000-0002-1367-1829

Тарас Степанович Івашків

кафедра бізнесу та управління, ЗВО «Університет Короля Данила», м. Івано-Франківськ, Україна

ORCID: 0000-0003-2926-5101

Анотація: У статті проведено комплексне дослідження теоретичних засад та прикладних аспектів формування резерву сумнівних боргів вітчизняними підприємствами в умовах ринкової нестабільності. Детально проаналізовано нормативні вимоги національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість» та 25 «Спрощена фінансова звітність», в частині критеріїв визнання заборгованості сумнівною та визначення категорій суб'єктів господарювання, які мають право не створювати зазначений резерв.

Здійснено критичну порівняльну характеристику традиційних методів формування резерву сумнівних боргів: методу абсолютної суми сумнівної заборгованості, що базується на суб'єктивних експертних оцінках, та методу коефіцієнта сумнівності, що застосовує дані бухгалтерського обліку за попередні звітні періоди. Виявлено, що ключовим недоліком чинних підходів є їхня орієнтація на минулі події, що нівелює можливість адекватного прогнозування фінансових ризиків у нестабільному середовищі.

Особливу увагу приділено гармонізації національної системи бухгалтерського обліку з вимогами міжнародного стандарту фінансової звітності 9 «Фінансові інструменти» через впровадження моделі очікуваних кредитних збитків (ECL). Наукова новизна дослідження полягає у розробці авторської інтегральної методики, яка дозволяє стандартизувати процес нарахування резерву. Запропонована модель базується на взаємозв'язку суми заборгованості з показником ймовірності банкрутства дебітора, визначеного за допомогою адаптованих дискримінантних моделей Джеймса Олсона (логіт-регресія) та Олександра Терещенка (багатовимірний дискримінантний аналіз). Додатково введено коригуючий коефіцієнт збитків, який диференціюється залежно від наявності забезпечення (застави), страхування кредитного ризику та специфічного фактора територіального розташування активів контрагента, що є критично важливим для українського бізнесу сьогодні.

Практичне значення отриманих результатів полягає наданні практичних рекомендацій щодо автоматизації фінансового моніторингу дебіторів через інтеграцію з сучасними сервісами перевірки контрагентів. Доведено, що впровадження запропонованої методики забезпечує дотримання принципу обачності, дозволяє уникнути штучного завищення вартості активів у Балансі та суттєво підвищує рівень довіри інвесторів до якості інформації фінансової звітності підприємства.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, резерв сумнівних боргів, чиста реалізаційна вартість, поточна дебіторська заборгованість, сумнівна дебіторська заборгованість, безнадійна дебіторська заборгованість, методи нарахування резерву сумнівних боргів, моделі оцінки кредитоспроможності позичальника.

1. Вступ

Актуальність теми обумовлена тим, що в умовах воєнного стану відбувається погіршення платіжної дисципліни та зростання обсягів сумнівної й безнадійної дебіторської заборгованості. Створення резерву сумнівних боргів засвідчує про правильну фінансову стратегію менеджменту та здатність ефективно управляти ризиками навіть в бурхливі часи війни.

Нарахування резерву сумнівних боргів є необхідним для запобігання завищенню оцінки активів та доходів й відображення поточної дебіторської заборгованості у балансі за чистою реалізаційною вартістю. Це надає користувачам фінансової звітності (наприклад, потенційним інвесторам) достовірну інформацію про фінансовий стан суб'єкта господарювання.

Формування зазначеного резерву, є обов'язком, а не правом господарюючого суб'єкта (окрім мікропідприємств та непідприємницьких товариств). Однак, на практиці багато підприємств ігнорують цю вимогу національних стандартів обліку. Що, в свою чергу, може призвести до донарахувань з податку на прибуток, особливо для підприємств з високими обсягами виручки.

Раціональному використанню оборотних активів сприяє ефективне управління дебіторською заборгованістю та належним чином організований порядок формування резерву сумнівних боргів. На сьогодні існує гостра проблема правильного вибору методу нарахування резерву сумнівних боргів, оскільки методи, передбачені П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», часто є нечіткими та суперечливими, що заважає підприємствам їх створювати.

Систематичний аналіз сумнівних боргів є критично важливим для оцінки реального фінансового стану підприємства, оскільки дозволяє зрозуміти, яка частка дебіторської заборгованості може бути не повернута, та як це впливає на прибутковість.

2. Об'єкт і предмет дослідження

Об'єктом дослідження є дебіторська заборгованість, що підлягає резервуванню.

Предметом дослідження є комплекс теоретичних та методичних питань з оцінки дебіторської заборгованості та формування резерву сумнівних боргів.

3. Мета та задачі дослідження

Метою даної статті є обґрунтувати необхідність нарахування резерву сумнівних боргів та надати практичні рекомендації щодо впровадження інтегральних методів оцінки очікуваних кредитних збитків.

Для досягнення цієї мети в статті планується:

1. Обґрунтувати об'єктивну необхідність формування резерву сумнівних боргів як інструменту забезпечення реальності показників фінансової звітності та кінцевого фінансового результату діяльності підприємства.

2. Розглянути методи визначення суми резерву сумнівних боргів, передбачені національними стандартами обліку, а також їхні переваги та недоліки.

3. Запропонувати інтегральну методику розрахунку очікуваних кредитних збитків із використанням моделей діагностування банкрутства та коефіцієнтів збитків, використання якої дозволяє уникнути штучного завищення вартості активів у Балансі.

4. Аналіз літератури

Питанням щодо порядку формування та аналізу резерву сумнівних боргів присвячені праці вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Нормативно-правове регулювання обліку господарських операцій з формування, використання, коригування та/або списання резерву сумнівних боргів досліджували В.В. Гливенко [1], Т.В. Клименко [2], О. О. Сидоренко [3].

Зокрема, у працях О. Сидоренко [3] обґрунтовано необхідність адаптації вітчизняних методик оцінки заборгованості до міжнародних стандартів. Т. Клименко [2] розглядає резерв сумнівних боргів як інструмент стабілізації фінансового стану, тоді як В. Гливенко [1] пропонує застосовувати ризик-орієнтований підхід до аудиту дебіторської заборгованості, що дозволяє виявити приховані загрози неплатоспроможності контрагентів на ранніх етапах».

Дослідження Лоханової Н. О. та Сиротенко Н. А. стосується удосконалення оцінки дебіторської заборгованості для управлінських цілей в умовах війни. Досліджуючи впровадження МСФЗ 9 «Фінансові інструменти», Лоханова Н. О. акцентує увагу на тому, що в умовах воєнного стану традиційні підходи до оцінки збитків за «понесеними втратами» мають бути остаточно замінені моделями прогнозування «очікуваних втрат», що дозволяє забезпечити стратегічну стійкість підприємства [4].

Сиротенко Н. А. наголошує, що в умовах воєнного стану внутрішній контроль має зосереджуватися на безперервному моніторингу фінансового стану дебіторів, використовуючи відкриті реєстри та аналітичні платформи, що дозволяє забезпечити достовірність оцінки чистої реалізаційної вартості дебіторської заборгованості у звітності [5].

Г. Уманців О. Коцупал, А. Шаповалова та співавтори критикують застарілі підходи НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», пропонуючи перехід до моделі очікуваних кредитних збитків (ECL). Основна ідея – нараховувати резерв не тоді, коли дебітор уже не заплатив, а в момент появи заборгованості, виходячи з ризиків. У статті автори акцентують увагу на тому, що облікова система – це не просто склад цифр, а «детектор брехні» для фінансового стану [6].

Аналіз літератури свідчить про поступову трансформацію резерву сумнівних боргів з пасивного бухгалтерського запису в активний інструмент ризик-менеджменту. Підтримуємо думку О. Булгакової, що в умовах воєнного стану підприємства мають відійти від формального нарахування резерву раз на рік і перейти до динамічного управління дебіторською заборгованістю [7].

Проблематика удосконалення облікової політики та впровадження нових субрахунків для деталізації термінів непогашення заборгованості висвітлена у роботі Поліщук С. та Тарасенко О. [8]. Дослідники пропонують запровадження субрахунків четвертого порядку до рахунку 361 «Розрахунки з вітчизняними покупцями», що дозволяє автоматично генерувати звіти про старіння дебіторської заборгованості та точніше розраховувати коефіцієнти сумнівності.

5. Методи дослідження

Для досягнення цілей дослідження було використано низку загальнонаукових та спеціальних методів. Теоретичне узагальнення та порівняльний аналіз використовувались для вивчення норм НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» та МСФЗ 9 «Фінансові інструменти»; метод аналізу та синтезу застосовано при виявленні недоліків чинних методів нарахування резерву сумнівних боргів (статистичного та експертного); табличний метод забезпечив наочне відображення порівняльної характеристики методів розрахунку резерву сумнівних боргів та результатів обчислення резерву за запропонованою моделлю; абстрактно-логічний метод дозволив сформулювати висновки дослідження та окреслити перспективи подальших досліджень.

6. Результати дослідження

Відстрочка в оплаті за відвантажену продукцію, виконані роботи і послуги - це форма кредитування покупця, яка стає потужним інструментом маркетингу та конкурентної боротьби. Незважаючи на те, що дебіторська заборгованість є активом, вона має у собі приховану загрозу – ризик неповернення боргу. Сумнівний борг – це поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує невпевненість її погашення боржником [9].

Пунктом 7 НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» передбачено, що поточна дебіторська заборгованість, яка є фінансовим активом, включається в підсумок Балансу за чистою реалізаційною вартістю [9]. Остання розраховується як різниця між сумою поточної дебіторської заборгованості та резерву сумнівних боргів. Створення резервів (зокрема сумнівних боргів) в економічній літературі називають методом «самострахування» підприємства [2], а в умовах воєнного стану, поготів.

Резерв сумнівних боргів формується суб'єктами господарювання для відображення реальної вартості дебіторської заборгованості, що є критично важливим для об'єктивної оцінки перспектив розвитку підприємства в сучасних умовах [3]. Нарахування резерву призводить до визнання витрат операційної діяльності підприємства, які, в свою чергу, зменшують фінансовий результат (прибуток).

Відповідно до пункту 7 розділу I НП(С)БО 25 «Спрощена фінансова звітність» [10], не створювати резерв сумнівних боргів (тобто визнавати дебіторську заборгованість у звітності за її фактичною сумою) мають право:

- мікропідприємства;
- невідприємницькі товариства (установи та підприємства, які не мають на меті отримання прибутку).

Відповідно до ч. 2 ст. Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» мікропідприємствами є підприємства, показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передуює звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв:

- балансова вартість активів - до 350 тисяч євро включно;
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - до 700 тисяч євро включно;
- середня кількість працівників - до 10 осіб включно [11].

Малими є підприємства, які не відповідають критеріям для мікропідприємств та показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передуює звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв:

- балансова вартість активів - до 4 мільйонів євро включно;
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - до 8 мільйонів євро включно;
- середня кількість працівників - до 50 осіб включно [11].

Отже, не створення суб'єктом господарювання резерву сумнівних боргів (крім мікропідприємств та невідприємницьких товариств), по-перше, є порушенням вимог національних стандартів бухгалтерського обліку; по-друге, зумовлює відображення недостовірної інформації у звітності (для підприємств із високим розміром доходу виникає ризик заниження витрат, що призводить до штрафних санкцій з податку на прибуток під час податкової перевірки).

Відповідно до норм П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» [9] резерв сумнівних боргів створюється виключно під дебіторську заборгованість яка є:

- поточною дебіторською заборгованістю (заборгованістю, погашення якої очікується протягом 12 місяців з дати Балансу);
- фінансовим активом (заборгованість, що буде погашена грошовими коштами, їхніми еквівалентами або інструментами власного капіталу);
- заборгованістю за товари, роботи, послуги (заборгованість за відвантажені товарно-матеріальні цінності, що погашається грошима, а також за векселями, отриманими для забезпечення такої заборгованості).

Проаналізувавши Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності [12] та Інструкцію про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [13], в частині рахунка 38 «Резерв сумнівних боргів», робимо висновок, що формування резерву передбачено

передусім під заборгованість покупців за реалізовані товари, роботи та послуги, що обліковується на рахунку 36 «Розрахунки з покупцями і замовниками».

В примітках до фінансової звітності за кожною статтею поточної дебіторської заборгованості має відображатися залишок резерву сумнівних боргів, його формування і використання в звітному році [9]. З огляду на зазначене робимо висновок, що резерв сумнівних боргів створюється за такими статтями Балансу: «Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги» (ряд. 1125); «Векселі одержані» (ряд. 1120); «Дебіторська заборгованість за розрахунком із внутрішніх розрахунків» (ряд. 1145); «Інша поточна дебіторська заборгованість» (ряд. 1155).

Резерв сумнівних боргів не створюється під:

- довгострокову дебіторську заборгованість, термін погашення якої більший 12 місяців;
- видані аванси (попередня оплата). Заборгованість за авансами, перерахованими постачальникам, не є фінансовим активом, оскільки вона погашається товарами чи послугами, а не грошовими коштами;
- заборгованість за розрахунками з бюджетом (така заборгованість не вважається сумнівною за визначенням);
- придбану дебіторську заборгованість. Дана заборгованість, отримана в результаті переуступки права вимоги або призначена для продажу (наприклад, придбаний вексель);
- безнадійну дебіторську заборгованість, оскільки щодо такої заборгованості є впевненість у її непогашенні боржником. Така заборгованість списується на витрати у момент визнання.

Таким чином, резерв сумнівних боргів коригує вартість поточної дебіторську заборгованість у Балансі, щоб надати користувачам достовірну інформацію для прийняття рішень. Значення резерву сумнівних боргів не може перевищувати суму дебіторської заборгованості на дату складання звітності.

Вибір методу розрахунку резерву є важливим, оскільки він суттєво впливає на фінансові показники діяльності суб'єкта господарювання. Підприємство має право самостійно обрати метод та зафіксувати його в наказі про облікову політику. НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» передбачає два основні методи визначення суми резерву сумнівних боргів [9].

1. Метод абсолютної суми сумнівної заборгованості (експертний метод). Цей метод вважається найбільш точним та ґрунтується на індивідуальному аналізі платоспроможності кожного конкретного дебітора. З цією метою проводиться аналіз стану дебіторської заборгованості, який варто починати з інвентаризації розрахунків з контрагентами. Сумнівна заборгованість окремих дебіторів, виявлена на основі цього аналізу, підсумовується, і отримана сума і є резервом.

Критерії визнання заборгованості сумнівною (наприклад, прострочення оплати на 30 чи більше днів, неналежний фінансовий стан боржника, порушення справи про банкрутство) мають бути чітко визначені в наказі про облікову політику.

Даний метод простий у застосуванні та обґрунтуванні, особливо, якщо кількість дебіторів невелика. Проте він вимагає суворого цільового використання: за рахунок резерву, створеного під конкретний борг, не може бути списана заборгованість за іншими угодами.

2. Метод коефіцієнта сумнівності (статистичний метод) використовується великими підприємствами або тими, хто має значну кількість дебіторів. Індивідуальний підхід тут не потрібен, оскільки він ґрунтується на групуванні сумнівної заборгованості контрагентів та аналізі даних про списання безнадійної дебіторської заборгованості у минулих періодах [7].

Коефіцієнт сумнівності можна розрахувати одним із трьох способів.

1-й) питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході. За цим способом коефіцієнт сумнівності розраховується як частка від ділення суми визнаної безнадійної заборгованості та чистого доходу від реалізації на умовах подальшої оплати за вибраний період (наприклад, три попередні роки). У міжнародних стандартах цей метод називають методом відсотка від продажу (Percentage-of-Sales Method). Його застосовують для визначення резерву сумнівних боргів, який формується виключно під заборгованість за реалізовану продукцію, товари,

роботи, послуги. Такий підхід забезпечує дотримання принципу відповідності доходів і витрат у звітному періоді [7].

У п. 8 НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» зазначено, що за методом застосування коефіцієнта сумнівності величину резерву розраховують множенням суми залишку дебіторської заборгованості на початок періоду на коефіцієнт сумнівності [9]. Однак, при застосуванні способу питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході на коефіцієнт сумнівності множиться сума чистого доходу за вибраний період, а не дебіторська заборгованість.

У даному випадку для розрахунку резерву сумнівних боргів враховується тільки сума чистого доходу від реалізації продукції (робіт та послуг) за вирахуванням отриманих авансів. Пояснюється це тим, що резерв сумнівних боргів створюють лише під дебіторську заборгованість, за яку повинні надійти кошти, а отримана передоплата не враховується.

Відповідно до прикладу 2 НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», резерв сумнівних боргів в разі обрання цього методу може перевищувати суму дебіторської заборгованості. Зокрема, суму створеного резерву сумнівних боргів за звітний рік у ньому додають до залишку резерву сумнівних боргів на початок цього року.

Безсистемне накопичення залишків на рахунку 38 «Резерв сумнівних боргів» без реального списання безнадійних боргів призводить до штучного роздуття цього показника. Списують його (резерв) тільки в разі визнання заборгованості безнадійною, що може й не відбутися [7].

Міністерство фінансів України у листі від 29.04.2005 № 31-04200-20-16/8181 спробувало пояснити процедуру розрахунку резерву сумнівних боргів за вказаним методом і наголосило, що резерв сумнівних боргів за ним визначають щомісяця шляхом застосування до чистого доходу коефіцієнта сумнівності, розрахованого за попередній рік [14].

2-й) класифікації дебіторської заборгованості за строками непогашення. За цим способом дебіторська заборгованість групується за строками прострочення (наприклад, до 12, від 12 до 18 місяців тощо), і для кожної групи розраховується свій коефіцієнт сумнівності, виходячи з фактично списаної безнадійної заборгованості за попередні періоди.

3-й) середньої питомої ваги списаної дебіторської заборгованості у сумі дебіторської заборгованості. За цим способом коефіцієнт сумнівності визначається як частка від ділення суми списаної дебіторської заборгованості за вибраний період (3–5 років) на суму дебіторської заборгованості на початок кожного року в цьому періоді.

Фахівці часто радять віддавати перевагу методу абсолютної суми заборгованості як більш простому, однозначному та обґрунтованому, особливо для цілей податкової перевірки. Переваги та недоліки описаних методів розрахунку резерву сумнівних боргів наведено у таблиці 1.

Таблиця 1. Переваги та недоліки методів розрахунку резерву сумнівних боргів, визначених у НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість»

Назва методу	Суть	Переваги	Недоліки
1. Метод абсолютної суми сумнівної заборгованості (Експертний)	Резерв визначається на підставі індивідуального аналізу платоспроможності кожного конкретного дебітора. Сума резерву є підсумком сумнівної заборгованості окремих боржників.	Ґрунтується на найпевніших даних і надає найбільш точну та обґрунтовану інформацію про стан боргів. Враховує поточну економічну ситуацію та фінансовий стан дебітора. Простий у застосуванні та підходить для підприємств з невеликою кількістю дебіторів.	Є трудомістким при великій кількості дебіторів. Ступінь точності результату може мати суб'єктивний характер. Не можна списувати борг одного контрагента за рахунок резерву, нарахованого під заборгованість іншого.

Продовження таблиці 1

2. Метод коефіцієнта сумнівності (статистичний)	Резерв розраховується на основі аналітичних даних попередніх періодів. Сума резерву сумнівних боргів визначається у відсотках від загальної дебіторської заборгованості. Коефіцієнт розраховується одним із трьох способів	Можливість застосування підприємствами з великою кількістю дебіторів.	Не відображає поточної ситуації з дебіторами, оскільки ґрунтується на даних минулих періодів. Результат може бути неоднозначним і залежить від обраного періоду спостереження. Більша складність розрахунку та обґрунтування порівняно з експертним методом.
--	--	---	--

Критичний аналіз методів розрахунку резерву сумнівних боргів, визначених НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», дозволяє стверджувати про їх обмеженість, зокрема:

- метод абсолютної суми сумнівної заборгованості – є суб'єктивним і трудомістким для великих портфелів дебіторів [7];
- метод застосування коефіцієнта сумнівності, що обчислюється шляхом визначення питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході або виходячи із класифікації дебіторської заборгованості за строками непогашення, базується виключно на минулих подіях, що не дозволяє врахувати майбутні ризики [15].

Вважаємо, що сума резерву, розрахована на даних минулих періодів, часто не відображає реальних ризиків непогашення заборгованості. Тому в умовах війни актуальним є питання гармонізації норм вітчизняної практики із вимогами МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» у частині застосування моделі очікуваних кредитних збитків [16].

Джерелами інформації для аналізу дебіторської заборгованості є результати інвентаризації розрахунків, які оформляються Актами. У них зазначається найменування контрагентів, суми дебіторської заборгованості (за що вона значиться, з якого часу і на підставі яких документів), в тому числі заборгованості, щодо якої минув строк позовної давності. На підставі аналізу складається довідка. Щодо дебіторської заборгованості, за якою минув строк позовної давності встановлюються причини.

Інвентаризація резерву сумнівних боргів по суті є переоцінкою дебіторської заборгованості для визначення її чистої реалізаційної вартості та запобігання завищенню оцінки активів підприємства. Цей процес необхідний для встановлення фактичного розміру резерву, який має бути відображений у Балансі.

Резерв сумнівних боргів підлягає нарахуванню та, відповідно, інвентаризації на кожен дату балансу. Якщо підприємство складає фінансову звітність щокварталу, то переоцінка має відбуватися в кінці кожного кварталу.

На дату Балансу бухгалтер здійснює коригування суми резерву сумнівних боргів, використовуючи метод, закріплений в обліковій політиці. Обчислена (нова) сума порівнюється із залишком на рахунку 38 «Резерв сумнівних боргів». Позитивна різниця між новим значенням резерву та його залишком визнається іншими витратами операційної діяльності, а від'ємна різниця – відображається у складі інших операційних доходів.

Зазначимо, що у менеджменті не розроблено показників оцінки боржника в умовах ринкової нестабільності та воєнного стану. Так, практично всі суб'єкти господарювання аналізують коефіцієнти платоспроможності, ліквідності, рентабельності тощо. В умовах воєнного стану актуальним стає впровадження ризик-орієнтованих методик, які дозволяють автоматично виявляти загрози непогашення боргів на основі макроекономічних та регіональних чинників [1].

Навіть, якщо на момент проведення аналізу всі показники знаходяться на прийнятному рівні, то ризик неповернення боргу залишається, оскільки метод покликаний лише допомогти в оцінці рівня ризику. Крім того, показники, що використовуються у фінансовому аналізі спрямовані на минулий та поточний стан та не враховують багатьох факторів - репутацію, специфіку виробничої діяльності дебітора.

Аналіз платоспроможності здійснюється за показниками звітності за минулі роки, а не з метою прогнозування потоків за певний період, що в умовах воєнного стану, не може слугувати об'єктивною основою, що б виражала здатність дебітора погасити борг в майбутньому.

На нашу думку, розроблення єдиної методики для оцінки фінансового стану підприємств і використання системи рейтингів надійності й платоспроможності підприємств, які мають періодично оприлюднюватися, могли б вирішити проблему визначення кредитоспроможності підприємств і мінімізувати ризики непогашення дебіторської заборгованості.

Ризики погашення дебіторської заборгованості мають виявлятися використовуваними програмами автоматично на основі відхилень у графіках платежів. Резерв сумнівних боргів має базуватися не на тому, що вже сталося (факт несплати), а на аналізі макроекономічних та галузевих ризиків, про які пишуть [6].

Для суб'єктів господарювання дуже важливо передбачити реальні можливості повернення чи неповернення боргу. Але основною проблемою є отримання інформації про позичальника із офіційної фінансової звітності, що подається зовнішнім користувачам та може містити «завуальовані» показники, що прикрашають його діяльність.

Для оперативного моніторингу надійності партнерів вітчизняний бізнес дедалі частіше використовує спеціалізовані цифрові платформи. Сучасний управлінський аналіз неможливий без цифрових платформ збору даних, серед них можна виділити:

- Opendatabot – оптимальний для експрес-діагностики прибутковості та капіталу через месенджери;
- YouControl – фокусується на системній оцінці надійності компаній через автоматизований скоринг;
- Vkursi – надає інструментарій для детальної візуалізації звітних даних та перевірки ділової репутації контрагента.

Використання таких сервісів дозволяє бухгалтеру або фінансовому менеджеру вийти за межі формального обліку та приймати рішення на основі актуальних даних про ризики [7].

Подання підприємствами в органи статистики звітності про сумнівну та безнадійну дебіторську заборгованість та її обов'язкове оприлюднення, сприятиме кращому управлінню дебіторською заборгованістю, послабить негативні наслідки списання безнадійних боргів, а також полегшить прийняття рішення щодо співробітництва з непорядними контрагентами. Інформаційна прозорість є найважливішою із передумов успішної співпраці з покупцями.

Відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку керівництво може створювати спеціальні резерви по відношенню до конкретної дебіторської заборгованості, а також загальний резерв по відношенню до усіх категорій дебіторської заборгованості [7]. Застосування моделі очікуваних кредитних збитків, що визначена МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» [16], дозволяє суб'єктам господарювання формувати резерви не лише на основі інформації про фактичне банкрутство, а й з урахуванням майбутніх прогнозних сценаріїв. Методика має враховувати специфіку українського бізнес-середовища та підвищити точність прогнозування ризиків [8].

На сьогодні вченими розроблено багато моделей оцінки кредитоспроможності позичальника, які базуються на методі аналізу множинних дискримінант. Найвідомішими із них є математична модель, розроблена Джеймсом Олсоном та дискримінантна модель Олександра Терещенка. Використання цих інструментів дозволяє об'єктивно нараховувати резерв, замінюючи суб'єктивні судження бухгалтера чіткими математичними розрахунками ймовірності неплатоспроможності [4].

Відсутність національних галузевих рейтингів значно ускладнює діагностування фінансового стану контрагентів. Вирішення цієї проблеми вбачається у розробленні та оприлюдненні державних стандартів середньогалузевих показників, які слугуватимуть базою для об'єктивного оцінювання дебіторів.

Для підвищення об'єктивності облікової інформації пропонуємо впроваджувати в облікову практику інтегральну методику розрахунку очікуваних збитків, які обчислюються за формулою 1.

$$OKZ = \sum_{i=1}^n (Z \times Kz \times Dzn) \quad (1)$$

де OKZ – очікувані кредитні збитки; Z – відсоток ймовірності банкрутства, розрахований за моделлю О. Терещенка (для вітчизняних компаній) або Дж. Олсона (для міжнародних контрагентів); Kz – коефіцієнт збитків у разі банкрутства (з урахуванням застави або страхування); Dzn – сума сумнівної дебіторської заборгованості на момент оцінки.

Наприклад, сума дебіторської заборгованості підприємства станом на 31 січня 2025 року становить 1000000 грн. Замість використання середнього відсотка за минулі 3 роки, ми застосовуємо групування дебіторів за рівнем ризику та врахуємо прогнозні коефіцієнти. Приклад розрахунку резерву сумнівних боргів за інтегральною моделлю наведений у таблиці 1.

Таблиця 1. Розрахунок суми резерву сумнівних боргів

Група дебіторів	Сума заборгованості, грн.	Відсоток ймовірності банкрутства, %	Коефіцієнт збитків (КЗ)	Сума резерву, грн.
Група А (великі, держсектор)	500 000	0,5%	1	2 500
Група Б (постійні партнери)	300 000	2,0%	0,8	4 800
Група В (нові контрагенти)	150 000	5,0%	0,9	6 750
Група Г (заборгованість терміном більше 90 днів)	50 000	40,0%	1	20 000
РАЗОМ	1000 000	-	-	34050

Отже, запропонована методика розрахунку суми резерву сумнівних боргів дозволяє диференціювати дебіторів не лише за строками непогашення заборгованості, а й за рівнем кредитного ризику в розрізі галузей та регіонів, що є критично важливим для повоєнного відновлення України.

Коефіцієнт збитків у разі дефолту є ключовою вимогою дотримання об'єктивності звітності. Він дозволяє коригувати резерви, виходячи з якості забезпечення: від мінімальних значень (0,2–0,4) для застрахованих активів до повного знецінення (1,0) для беззаставних вимог. Важливо, що в умовах війни оцінка цього показника має базуватися не лише на юридичному забезпеченні, а й на аналізі місця розташування виробничих потужностей дебітора та ризиків втрати контролю над ними. Використання адаптованих дискримінантних моделей забезпечує галузеву специфіку оцінки кредитоспроможності позичальника, де вагові коефіцієнти показників ліквідності та рентабельності коригуються залежно від виду економічної діяльності дебітора.

7. Перспективи подальшого розвитку досліджень

Створення єдиної нормативної бази для оцінки фінансового стану підприємств і системи рейтингів надійності й кредитоспроможності підприємств, які мають періодично оприлюднюватися, могли б вирішити проблему визначення кредитоспроможності підприємств і мінімізувати ризики непогашення дебіторської заборгованості.

8. Висновки

Резерв сумнівних боргів у сучасних умовах є, по-перше, інструментом коригування вартості дебіторської заборгованості до її чистої реалізаційної вартості для достовірного відображення інформації у звітності, по-друге, інструментом «самострахування» підприємства. Дане питання особливо є критично важливим для підприємств з високим рівнем доходу, для яких не створення резерву призводить до порушення принципів обачності та відповідності, а також до викривлення фінансових результатів та виникнення податкових ризиків.

Описано недоліки та переваги, використовуваних в обліковій практиці, методів нарахування резерву сумнівних боргів (експертного та статистичного). Критичний аналіз, яких, довів їхню недостатню ефективність у сучасних умовах. Встановлено, що орієнтація на ретроспективні дані минулих періодів не дозволяє адекватно оцінити майбутні загрози неповернення коштів, спричинені воєнним станом та макроекономічною нестабільністю.

Запропоновано підприємствам для розрахунку суми резерву сумнівних боргів використовувати формулу обчислення очікуваних кредитних збитків, що передбачено МСФЗ 9 «Фінансові інструменти». Дана методика базується на моделях оцінки кредитоспроможності позичальника, розроблених О. Терещенком та Дж. Олсоном, та дозволяє, на відміну від чинних підходів, класифікувати дебіторів за різними ознаками, а також враховувати наявність застави, страхування заборгованості та територіальне розташування активів контрагента.

За запропонованим методом для забезпечених заставою боргів сума резерву об'єктивно зменшується, а для ризикових нових контрагентів або прострочених боргів – зростає. Вибір суб'єктом господарювання одного із трьох методів формування резерву сумнівних боргів (експертного, статистичного або очікуваних кредитних збитків) забезпечує гнучкість облікової політики.

Для автоматизації збору даних про фінансовий стан дебіторів запропоновано використовувати сучасні цифрові сервіси (Opendatabot, YouControl, Vkursi). Поєднання адаптованої вітчизняної моделі інтегральної оцінки фінансової стабільності з оперативним моніторингом дозволяє підприємствам створити дієву систему управління дебіторською заборгованістю.

Список літератури:

- 1) Гливенко, В. В. (2024). Ризик-орієнтований аудит розрахунків з дебіторами в умовах воєнного стану. Наукові праці КНТЕУ, (2). https://journals.knute.edu.ua/scientific_papers/article/view/2024_2_Гливенко
- 2) Клименко, Т. В. (2023). Резерв сумнівних боргів як інструмент фінансової стабілізації. Вісник економічної науки України, (1). <http://www.ienu.org/v-enu-1-2023>
- 3) Сидоренко, О. О. (2023). Облік і аудит дебіторської заборгованості: сучасний стан та перспективи розвитку. Економіка та суспільство, (52). <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2613>
- 4) Лоханова, Н. О. (2023). Облік очікуваних кредитних збитків за МСФЗ 9: проблеми та перспективи. Економіка, управління та адміністрування, 4(106). <https://ema.ztu.edu.ua/article/view/294523>

- 5) Сиротенко, Н. А. (2024). Цифровізація аудиту дебіторської заборгованості: новітні інструменти та методи. *Інноваційна економіка*, (1), 145–152. http://ie.at.ua/index.php/journal/article/view/2024_1_145
- 6) Уманців, Г., Коцупал, О., Шаповалова, А., & ін. (2024). Ідентифікація фінансових ризиків в обліковій інформаційній системі: прогностичний контекст. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*, 6(59), 122–135. <https://doi.org/10.55643/fcaptr.6.59.2024.4473>
- 7) Булгакова, О. (2022). Резерв сумнівних боргів: від формального нарахування до динамічного управління. *Все про бухгалтерський облік*, (51-52), 14–15. <https://gazeta.vobu.ua/archives/59727>
- 8) Поліщук, С., Тарасенко, О. (2023). Удосконалення підходів до управління, обліку та контролю дебіторської заборгованості в період воєнного стану. *Вчені записки КНЕУ*, (33 (4)), 13–24. <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/40552>
- 9) Міністерство фінансів України. (1999). Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість». Наказ № 237. 08.10.1999. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99>
- 10) Міністерство фінансів України. (2000). Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 «Спрощена фінансова звітність». Наказ № 39. 25.02.2000 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00>
- 11) Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні (1999) Закон України № 996-XIV. 16.07.1999. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
- 12) Міністерство фінансів України. (2013). Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності. Наказ № 433. 28.03.2013. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0433201-13>
- 13) Міністерство фінансів України. (1999). Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. Наказ № 291. 30.11 1999. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>
- 14) Міністерство фінансів України. (2005, 29 квітня). Щодо створення резерву сумнівних боргів (Лист № 31-04200-20-16/8181). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v8181201-05>
- 15) Брусниця, О. (2022). Створення резервів у воєнний час: метод застосування коефіцієнта сумнівності для РСБ. *Все про бухгалтерський облік*, (51-52), 11–13. <https://ips.ligazakon.net/document/BZ014236>
- 16) Міжнародний стандарт фінансової звітності 9 «Фінансові інструменти». (укр. пер.). (2014). Міністерство фінансів України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_016

Provision for doubtful debts as a tool for managing accounts receivable in conditions of martial law

Oksana Borovych

Department of Business and Management, King Danylo University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Taras Ivashkiv

Department of Business and Management, King Danylo University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Abstract: The article provides a comprehensive study of the theoretical foundations and practical aspects of forming a reserve for doubtful debts by domestic enterprises in conditions of market instability. It provides a detailed analysis of the regulatory requirements of national accounting regulations (standards) 10 “Accounts Receivable” and 25 “Simplified Financial Reporting” are analyzed in detail in terms of the criteria for recognizing debts as doubtful and determining the categories of business entities that have the right not to create the specified reserve.

A critical comparative analysis of traditional methods of forming a reserve for doubtful debts is carried out: the method of the absolute amount of doubtful debt, based on subjective expert assessments, and the method of the doubtfulness coefficient, which uses accounting data for previous reporting periods. It was found that the key drawback of the current approaches is their focus on past events, which negates the possibility of adequately forecasting financial risks in an unstable environment.

Particular attention is paid to the alignment of the national accounting system with the requirements of International Financial Reporting Standard 9 “Financial Instruments” through the introduction of the expected credit loss (ECL) model. The scientific novelty of the study lies in the development of an author's integrated methodology that allows standardizing the process of accruing provisions. The proposed model is based on the relationship between the amount of debt and the probability of debtor bankruptcy, determined using the adapted discriminant models of James Olson (logit regression) and Alexander Tereshchenko (multivariate discriminant analysis). Additionally, a loss adjustment factor has been introduced, which is differentiated depending on the availability of collateral (pledge), credit risk insurance, and the specific factor of the territorial location of the counterparty's assets, which is critically important for Ukrainian business today.

The practical significance of the results obtained lies in providing practical recommendations for automating financial monitoring of debtors through integration with modern counterparty verification services. It has been proven that the implementation of the proposed methodology ensures compliance with the principle of prudence, avoids artificial overstatement of the value of assets in the balance sheet, and significantly increases the level of investors' confidence in the quality of the company's financial reporting information.

Key words: accounts receivable, allowance for doubtful debts, net realizable value, current accounts receivable, doubtful accounts receivable, uncollectible accounts receivable, methods of calculating the allowance for doubtful debts, models for assessing the borrower's creditworthiness.
